
O UMU I SVIJESTI IZ EVOLUCIJSKE PERSPEKTIVE

DANIEL C. DENNETT, *Vrste umova: K razumijevanju svijesti*, prev. IVAN KRALJEVIĆ, In. Tri d.o.o., Zagreb, 2017., 183 str.

Vrste umova: K razumijevanju svijesti knjiga je Daniela C. Dennetta, poznatoga američkog filozofa koji se istakao u granama filozofije kao što su filozofija uma i filozofija religije. Knjiga tematizira raspravu o prirodi uma i svijesti, problematika koja je u filozofiji od njezina nastanka jedna od glavnih tema.

Izdavač knjige je In. Tri d.o.o. iz Zagreba, a knjiga je objavljena 2017. godine. Radi se o prijevodu izvornika iz 1996. godine, a s engleskoga ju je preveo Ivan Kraljević, stručnu je redakтуру i pogovor uradio Pavel Gregorić. Knjiga je opsega 183 stranice i mekoga je uveza, a sastoji se od: sadržaja, predgovora, šest poglavlja, prijedloga za daljnje čitanje, pogovora hrvatskomu izdanju, bibliografije te kazala imena i pojmova.

U „Predgovoru“ Dennett ističe kako je on filozof, stoga je puno bolji u postavljanju pitanja, a to ne treba biti zanemareno s obzirom na to da dobro formulirano pitanje može brže i bolje dovesti do nekih odgovora. Dennett smatra kako je u području rasprave o prirodi uma dosta loše formuliranih pitanja i nada se da će ova knjiga pokazati njihovu manjkavost i ukazati na pitanja koja su prema njemu dobra. Njegova je perspektiva u pogledu uma evolucijska, prema tom shvaćanju umovi su nešto što se razvilo od jednostavnih elemenata i dugim procesom razvoja i adaptacije stalno poprimalo nove elemente.

Prvo poglavlje nosi naziv „Koje vrste umova postoje?“. Dennett piše kako se na to pitanje može dati ontološki odgovor, u smislu toga što postoji, i epistemološki u smislu našega znanja. On smatra kako se na ta pitanja treba odgovoriti zajedno, iako mnogo filozofa naglašava kako su ona strogo odjelita. No za Denneta je posebnost umova određena upravo našim znanjem o njima. Znanje o umovima na većoj je razini čak i od znanja da imamo mozak ili slezenu jer većina ljudi nikad nije vidjela svoje unutarnje organe, ali bez problema vjeruju kada u udžbeniku pročitaju

da normalni ljudi imaju te organe i zaključuju tako da i oni sami to imaju. Što se naših umova tiče o njima imamo znanje koje je toliko intimno i pouzdano da ne moramo tražiti potvrdu od drugih za njihovo postojanje. Što se tiče postojanja umova u drugih neljudskih vrsta, za Denneta je polazište u pitanju jesu li njihovi umovi kao ljudski. To je važno naglasiti jer pripisivanje uma nekom biću istovremeno mu daje moralni status. Tu dolazi do nedoumice oko etičkoga ili znanstvenoga pristupa. Naime, s etičke strane gledano poželjno je što više proširiti broj bića kojima se pripisuje um, dok s druge strane u znanosti vrijedi samo ono što se dokaže, tako postojanje umova kod životinja još nije dokazano iako ima veliki broj znanstvenika koji se trude da to pokažu. Mogućnost komuniciranja za Denneta je još jedna od potvrda da imamo um. Kada se nekomu tko razumije naše riječi obratimo s ti ili vi, dobivamo odgovor, a razumijevanje je karakteristika umova. Komunikacijom se povezujemo s ljudima bez obzira na razlike i možemo saznati nešto o tome kako je biti druga osoba, mada postoje iznimke. Tako recimo imamo vrlo težak zadatak saznati kako je biti tek rođeno dijete ili gluhonijema osoba zbog njihova neposjedovanja jezika. No iz toga se može postaviti teza kako je moguće da neko biće ima um, samo ne posjeduje sposobnost govora kojom bi nam to priopćilo, tako da je pitanje o tome tko sve posjeduje um iznad našega dosega. No za Denneta je to opasan zaključak i često dovodi do apsurdna jer u tom se slučaju možemo naći u poziciji da priznamo kako je svaka moralna odluka u stvari nagađanje jer npr. možda bakterije imaju um pa ne bi trebali djelovati protiv njihovih interesa, tako da bi stav o tome da je nemoguće saznati tko sve posjeduje um trebalo odbaciti, sve dok se sve druge alternative u potpunosti ne odbace.

Drugo poglavlje naziva „Intencionalnost: pristup iz intencionalnih sustava“. Dennet ističe kako i entiteti poput makromolekula (npr. DNK) redovito vrše radnje poput samoreplikacije koje su izrazito složene i precizno automatizirane, i u opisu tih procesa koriste se „djelatni glagoli“. No njima se ne pripisuju umovi iako su u biti svi organizmi velika nakupina tih entiteta, bez obzira na stupanj razvijenosti. Međutim, Dennet primjećuje kako se njihove radnje mogu interpretirati kao radnje vršene s intencijom. Stoga sve te entitete naziva intencionalnim sustavima, a proces kojim se njima pripisuje djelatništvo intencionalnim stajalištem.

Intencionalno je stajalište strategija prema kojoj se tumači ponašanje nekoga entiteta tako što mu se pripisuje djelatnost koja je određena njegovim vjerovanjima i željama. Korisnost je ove strategije mogućnost predviđanja budućih radnji, te se ona redovito koristi među ljudima, ali Dennett smatra da se može koristiti i za druge entitete. Tako on navodi primjer šahovskoga računala koje se može promatrati kao racionalni agent i u tome slučaju ono uvijek vuče najbolji mogući potez od dopuštenih i tako se može predvidjeti taj dio njegova ponašanja, iako ono u stvarnosti nije racionalni agent.

Treće poglavlje nosi naziv „Tijelo i njegovi umovi“. U njemu Dennett ističe kako su ljudi skloni vidjeti nešto kao um u slučaju da se radnja koju vrši taj entitet vrši određenom brzinom. Biljka koja živi i raste nije nešto što bi nazvali umnim bićem, no da nam netko pokaže ubrzani slijed slika rasta biljke u većini slučajeva uključivamo intencionalno stajalište i odmah bismo toj biljci pripisali attribute poput npr. borca za svoje mjesto pod suncem i slično. Takve su situacije uzrokovane onim što Dennett naziva šovinizam vremenske skale, ono čije nam je djelovanje vidljivo određenom brzinom uglavnom smatramo nečim inteligentnim. Dennett kritizira stajališta prema kojima je um nešto odvojeno od tijela ili postoji neko jastvo koje kontrolira cijelo tijelo umjesto da um gledaju kao posljedicu tijela kao složenoga funkcionalnog entiteta s razvijenim sustavima i podsustavima nastalim procesom evolucije i prirodnoga odabira.

U četvrtome poglavlju naslovljenom „Kako je intencionalnost dospjela u središte“, Dennett prikazuje skicu razvoja „umnih“ bića od početka pa do danas. Prva stvorenja naziva darvinovskim stvorenjima koji vrše samo automatizirane procese rekombinacije i mutacije gena i od njih su nastala ostala stvorenja. Dalje slijede skinerovska stvorenja (po psihologu B. F. Skinneru). To su stvorenja koja nisu automatizirana, već imaju dijelove dizajna koji se mogu prilagoditi okolinskim podražajima te daju prednost onim postupcima koji su se za njih ispostavili dobrim tijekom međudjelovanja s okolišem. Nakon toga slijede popperovska stvorenja (po filozofu Karlu Popperu) koja su razvila mogućnost da mogu izabrati među potencijalnim djelovanjima ona povoljna, a da ih ne testiraju sve, recimo ako se prilikom namjere vršenja neke radnje tijelo očituje negativnim signalima poput slabosti ili vrtoglavice, to znači da vršenje

te radnje možda i nije tako dobra ideja. Posljednja se skupina stvorenja naziva gregorijevskim (po psihologu Richardu Gregoryu). Gregory je imao tezu prema kojoj oruđa nisu samo rezultat inteligencije, već i sama povećavaju inteligenciju. To je slučaj kod gregorijevskih stvorenja, u koja spadaju ljudi i koja su uz pomoć jezika i ostalih umskih oruđa razvila sposobnost da iskoriste iskustva drugih te mogućnost refleksije u razmišljanju o tome što bi idući potez trebao biti.

Kroz peto poglavlje „Postanak mišljenja“ Dennett iznosi teze o postanku mišljenja, tj. nastanku svijesti u čovjeka. On smatra da je jedan od glavnih razloga postajanja osobom bio prijelaz iz intencionalnoga sustava prvoga reda u intencionalni sustav drugoga reda. Ono što ih razlikuje je to da sustav prvoga reda ima uvjetno rečeno vjerovanja i želje, dok onaj drugoga reda ima vjerovanja i želje o vjerovanjima i željama, dakle određenu refleksiju svojih stanja. Intencionalni se sustavi trećega i četvrtoga reda očituju u daljnoj sofisticaciji mišljenja, no najvažnija je razlika između onih prvoga i drugoga reda. Dennett zatim opisuje nekoliko teorija o postanku mišljenja te ističe da je prema njemu razvijanje jezika u *Homo sapiens* ono što je tu vrstu izdiglo iznad drugih i u čemu treba tražiti uzroke naše svjesnosti i mišljenja.

Posljednje šesto poglavlje nosi naziv „Naši umovi i drugi umovi“. Tu Dennett ističe da je put otkrivanja prirode svijesti u drugih bića osim ljudi taj u otkrivanju njihovih „umnih“ kapaciteta, a ne u nekoj analizi mozгова ili slično, i tek onda će se bolje moći razgovarati o moralnome statusu ostalih bića. Dennett ističe da on ne može dati odgovor i točno povući crtu između kandidata za moralno ophođenje prema njima, ali da rješenje treba ići u smjeru analize patnje koja se prilikom djelovanja nanosi nekom entitetu. Važno je napomenuti da Dennett razlikuje bol i patnju u tome što se patnja ne odnosi samo na neko podraživanje receptora za bol već u onome koliko to utječe na naš život, tako da se u otkrivanju patnje kod drugih stvorenja treba usredotočiti na proučavanje njihovih života. Dennett zaključuje, pri tome posebno ističući da s obzirom na filozofsku narav knjige, ona ne će završiti odgovorima, već je cilj bio da se dođe do boljih verzija pitanja.

Ono što treba istaknuti veliki je broj primjera kojim knjiga obiluje, tako da čitatelji koji možda nisu toliko upoznati s problematikom uma

i svijesti zasigurno mogu lakše razumjeti građu koja se razlaže u knjizi. Dennett se u svome istraživanju obilato koristi znanstvenim dostignućima, ali i prikazuje filozofske argumente u području uma i svijesti koji su iznošeni tijekom povijesti. Stoga je ova knjiga preporučljiva za one kojima je problematika uma i svijesti posebno zanimljiva, ali i za šire čitateljstvo, bez obzira od koje perspektive polazili.

ŽAN ŠKEGRO